

Felnőttek és gyermekek a középkori Magyarországon*

A gyerekekhez való viszonyulás középkori történetéről számos tekintélyes munka látott már napvilágot a nemzetközi szinten.¹ Magyarországon sem ismeretlen a téma, ám a nálunk megjelent vonatkozó munkák² adatgazdagságuk, gondolatébresztő voltak mellett is inkább népszerűsítő jellegűek. Tartalmas magyar szakmunkák segítik a gyerek-kortörténetben való eligazodást, ám ezek a magyar középkori állapotokat kevésbé tárgyalják.³ Tanulmányomban olyan véleménykülönbségből indulok ki, mely a nemzetközi szakirodalomban néhány évtizede merült föl. Mára ugyan úgy tűnik, eldőlt a vita, de azért érdemes megvizsgálni, hogy magyar források alapján milyen benyomás alakul ki bennünk: a középkori magyarországi ember vajon közönyösen viszonyult a gyermekeihez, vagy találunk példát az aggódó, féltő hozzáállásra?

Álláspontok az egyetemes szakirodalomban

Philipp Ariès azon a véleményen van, hogy a gyerekekhez való szeretetteljes magatartás csak a késő középkorban, kora újkorban kezdett kialakulni. Szerinte az emberek még a kora újkorban is közönyösek voltak a gyermekek halálával szemben: a magas gyermek-halandóság miatt érzelmi falakat emeltek magukban, hogy ne fájjon nekik a kicsik elvesztése. Ariès idéz Montaigne-től: „Két vagy három gyermeket vesztettem el csecsszopó korban, nem sajnálat, de keserűség nélkül”. Valamint hivatkozik Molière a *Képzelt betegéből* Bérólde szavaira: „... vagyonodhoz csak egy lányod van, mert a kicsit még nem számítom.” Ariès szerint 7 éves korától a középkori ember a felnőttek világának vált a részévé, így nem létezett mai értelemben gyermekkor.⁴

* Köszönöm Galamb György, Papp Sándor, Piti Ferenc, Csernus Sándor, Tóber Márta, Poór Péter, Nóbik Attila, tanácsait, segítségét. Az angol összefoglalás korrigálásáért Tóth Sándor Lászlónak tartozom köszönettel.

¹ A fontosabb munkákról hasznos áttekintést lásd: PUKÁNSZKY 2001–31, valamint szövegrészeket közöl, és A gyermekkor a történelemben c. bevezetőben (7–12. o.) áttekintést ad VAJDA – PUKÁNSZKY 1998. Tárgyalják a következő műveket: Jan Hendrik van den BERG: *Metabólica*; ARIÈS: 1987.; Lloyd DeMause, *The History of Childhood*, 1974.; Linda Pollock: *Forgotten Children*, 1983.; Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Paris, 1982., 1997.; Shulamit Shahar: *Childhood in the Middle Ages*, New York 1992.

² CSUKOVITS 1993.; UÓ.: 1997, 16–18; UÓ.: 1999, 136–140; ZSOLDOS 1997, 13–15.

³ PUKÁNSZKY 2001. Iskolatörténetről, neveléstörténetről jóval bővebb a magyar szakirodalom. A neveléstörténet és gyerek-kortörténet közti különbségről lásd pl. a következő kötet bevezetőjét: VAJDA – PUKÁNSZKY 1998, 8.

⁴ ARIÈS 1987, 43.; „Két vagy három gyermeket vesztettem el a bölcsőből, nem sajnálat, de harag nélkül” ARIÈS 1987, 170.; („J'ai perdu deux ou trois enfans en nourrice non sans regrets mais sans fascherie” idézi ARIÈS 1973, 60.; „J'ai perdu deux ou trois enfans en nourrice non sans

Ami a Montaigne-től való idézetet illeti, tegyünk hozzá pár megjegyzést. A 16. századi gondolkodó a fenti mondatot a következő című esszéjében írja: „Arról, hogy jó és rossz megítélése nagyrészt fogalmainkon múlik” (I. 14.). A vonatkozó gondolatmenetben a fájdalmakat elviselni tudó emberekről értekezik. A fenti mondat és a közvetlenül utána következő újabb fordításban így hangzik: „Magam is elvesztettem még csecsemő korában két vagy három gyermeket, és ha nem is sajnálkozás nélkül, de harag nélkül fogadtam ezt. Holott nincs még egy esemény, amely jobban elevenébe váгна az embernek.”⁵ A gyerekek elvesztése fölötti fájdalom létezését tehát nem tagadja Montaigne, sőt hangsúlyozza.

A magyar pedagógiatörténet egyik klasszikusa, Prohászka Lajos az 1940-es évek második felében hasonlóan fogalmazott, mint később Ariès: Prohászka szerint „A középkor nem ismerte a gyermeket.” Meglátása szerint a középkori ember alkalmatlan volt „gyöngédebb érzelmek kifejezésére, még akkor is, ha történetesen átélte őket.”⁶

Lloyd DeMause tovább megy Ariès álláspontjánál: szerinte „A gyermekkor története rémálom, amelyből most kezdünk felébredni.”⁷ Ariès és DeMause meglátását a későbbi kutatás jelentősen árnyalta. Emmanuel Le Roy Ladurie *Montaillou* c. könyvében egy oksztán falu lakóinak világképét elemzi. Rámutat arra, hogy a korabeli nők is aggódva, szeretetteljesen fordultak gyermekeik felé, pl. egy kisgyermekes anya megetette gyermekét akkor is, amikor ezt a helyi eretnek hiedelem tiltotta; egy várandós nő féltette szíve alatt hordott gyermekét a folyón való átkeléskor stb.⁸

A gyerekek középkori helyzetét, a hozzájuk való viszonyulást Shuelmit Shaha izraeli történésznő külön könyvben tárgyalta. Rámutat arra, hogy napjainkban is létezik gyerekek elleni erőszak, mégsem mondhatjuk, hogy általánosan ez jellemezné a „modern nyugati világ” gyerekekkel szembeni hozzáállását. Figyelemre méltó megállapítása, hogy a „középkori nevelési elméletek több vonatkozásban is közelebb voltak a modern pszichológusok és nevelők által elfogadottakhoz, mit a 18. században kialakult elméletek.”⁹ Könyvében olvashatunk példákat a középkori gyerekekkor szomorú oldaláról is, de arra is hoz példákat, hogy a középkori emberek is aggódva szerették gyermekeiket. Felidézi egy anya történetét, aki a helyi babonának engedve kitette ugyan beteg gyermekét egy bizonyos fánál, de aztán visszament és megmentette, amikor látta, hogy feltűnt egy

regrets ni sans fascherie” idézi ARIÈS 1973, 178.); MOLIÈRE, Képzelt beteg. III. felvonás, 3. jelenet, 822; PUKÁNSZKY 2001, 12–15., 57–58.

⁵ MONTAIGNE 2001, 14. esszé, 84–85. o. (Ariès egyébként mindkét fenti idézetnél az Essais II. 8-ra hivatkozik, a magyar fordítás is ezt veszi át.)

⁶ PROHÁSZKA 2004, 86. 87.

⁷ DEMAUSE: 1998, 13.; PUKÁNSZKY 2001, 17.

Lasareff Szűz Mária és a gyermek Jézus ábrázolására hoz képzőművészeti példákat, melyek az anya és kisgyermek közötti szeretetteljes kapcsolatot is példázzák, pl. szoptató Szűz Mária, édesanyja arcát megérintő Gyermek. LASAREFF 1938, 26–65.; Forsyth ugyancsak képzőművészeti példákkal támasztja alá, hogy a középkorban a 9–12. században is számon tartották a gyermeki sajátosságokat, nem tekintették őket kicsinyített felnőttek. Példái közt emlékeztet az autun-i Szt. Lázár székesegyház oszlopfője a napkeleti bölcsek hódolatáról, melyen a gyermek Jézus az ajándék fedele után nyúl. A velencei Szt. Márk székesegyház 13. sz.-i freskóján a gyermek Ábelt Forsyth szerint helyes arányokkal ábrázolják. FORSYTH: 1976-77, 31–70.

⁸ LADURIE 1997, 301-302., 328., 298., 299.; PUKÁNSZKY 2001, 16–17., 65–66.

⁹ SHAHAR 2000, 20., 17.

farkas.¹⁰ Shahr olyan középkori nevelőről is tud – a 15. századi Giovanni Dominici az illető –, aki a nevelésben fontosságot tulajdonított a játéknak.¹¹

Tekintetbe véve a szakirodalomban megjelent fenti, különböző álláspontokat, fölmerülhet a kérdés: mit állíthatunk a magyarországi források alapján?

Rémálomszerű esetek

A középkori Magyarországon is találunk példát rémtörténetbe illő jelenetekre. Ilyen esetről ad hírt az a Siratóének (Planctus), mely a tatárjárás szörnyűségeit foglalja versbe. Ezek közt szerepel, hogy a tatárjárás során egyes szülők gyermekeket dobtak tűzbe vagy vízbe.¹² Troppai Márton szerint az anyák egyenesen megették gyermekeiket a tatárjárást kísérő éhínség idején.¹³ Brodarics István szerint a mohácsi csatavesztés után anyák földbe ásták gyerekeiket, nehogy sírásuk elárulja őket az üldözőknek.¹⁴ Felmerül a kérdés, vajon a valóságot írták-e le, vagy arra törekedtek, hogy hatásvadász módon borzolja az olvasó kedélyét. Amennyiben a valóságot mondták el, tébolyító vészhelyzetekről olvasunk, melyek szélsőségesen kegyetlen tetteket hívnak elő az emberből. Érdekes azonban helyütt megemlíteni egy régészeti leletet, a tatárjárás korából. 2005-ben, Cegléd környékén egy 13. századi falu feltárása során a régészek két kisgyerek, egy fiú és egy lány, valamint egy 20 és 30 év közötti asszony csontvázára bukkantak. A gyerekek a ház kemencéjében rejtőztek el, édesanyjuk feje a kemencén belülre került, lábai azon kívül maradtak. Az anya tehát azon volt, hogy megvédje gyermekeit. A füstben fulladhattak meg, miután a házat fölgújtották a támadók.¹⁵

Hain Gáspár 17. századi krónikája megőrzött egy adatot egy lányanyáról, aki megölte gyermekét, ezután 1516-ban clevenen eltemették. Ez példa a gyermekgyilkosság léteire, de arra is, hogy az ítélező a gyermekgyilkosság megszüntetésére törekedett.¹⁶ Hasonló kegyetlen módon igyekezett védeni a gyerekeket Budai Jogkönyv: a gyermekét erkölcstelenségre adó anyát a törvény szerint zsákba kellett tenni, és a Dunába kellett dobni.¹⁷

Mai szemmel nézve kegyetlen szigorra jelent példát a Nagyfaluba való Apafi Miklós, 1447-ben kelt végrendelete. A nemesember így végrendelezik: „Mihály fiamat ostor alatt tartásátok”. Felvetődhet az ötlet, hogy mindez jelképesen értendő, bár szerintem a szó szerinti értelmezés a valószínűbb. A mai olvasóban visszatetszést kelt Apafi Miklós

¹⁰ SHAHAR 2000, 222–114. Az esetet Étienne de Bourbon jegyezte föl.

¹¹ SHAHAR 2000, 172–173.; Shahr munkájából lásd még PUKÁNSZKY 2001, 60–65.

¹² Planctus 596.; Siratóének ... In: *Tatárjárás* 2003, 161.

¹³ OPPAVIENSIS 2003, 48. Martinus gondolatait a német nyelvű Szepesszombati Krónika is átveszi. Szepesszombati 282.; A vonatkozó részt magyarul Katona Tamás fordításában lásd *Tatárjárás* 2003, 210–211.

¹⁴ BRODARICS 1979, 46.

¹⁵ GULYÁS 2014, 29–56.; Uő: Halottak....; Köszönet Tóber Mártának, Poór Péternek, akik emlékeztettek a leletre.

¹⁶ HAIN 1910, 16. Shahr utal olyan törvényre, mely előre megfontolt gyermekgyilkosság esetére elevenen eltemetést vagy megégetést helyez kilátásba, és ezt „az esetek egy részében végre is hajtották.” SHAHAR 2000, 216–217. Shahr a következő munkára hivatkozik: Y. Brissaud: *L'infanticide a la fin du Moyen Age: Ses motivations psychologiques et sa repression. Revue historique de droit français et étranger* 50 (1972) 229–256.

¹⁷ *Buda város jogkönyve*, Nr. 293. (468. o.)

szigora, még ha az odafigyelést, a szülői aggodalmat vesszük is észre a végső rendelkezésben. Az okirat a Bethlen család gyűjteményében maradt ránk.¹⁸

Gyengéd érzések

A fenti példákkal szemben a gyerekekkel szembeni gyengédségre is találunk példát középkori forrásainkban. Illik megemlékeznünk a Szent István Intelmeiként számon tartott királytükörről, melyben a szöveg beszélője fiamnak, „mindennél drágább fiam”-nak nevezi az olvasóját, az utolsó fejezetben különösen féltő szeretet hangján szól: „hőn szeretett fiam, szívem édessége, az elkövetkezendő nemzedék reménye...” Az *amabilissime* fordulat a bevezetőben és az utolsó fejezetben fordul elő, a *charissime* a közbülső fejezetek közül többben. Havas László szerint az Intelmek szövegének személyes hangvétele különbözik a Karoling királytükörök stílusától.¹⁹

Végrendeletben is találunk szeretetteljes szavakat: Edelpeck Borbála, Mátyás király fiának anyja ezekkel a szavakkal végrendelezik Corvin János számára: „Item meinen lieb Sun und Herrn hertzog Hannsen...” Vagyis kedves fiának, János herceg úr számára végrendelezik.²⁰ A hivatalos szövegben ott a tiszteletteljes címzés, de a szeretetteljes szófordulat is.

I. András király és öccse Béla herceg között azért robbant ki a viszály, mert András megkoronáztatta fiát, Salamont. A krónikás a gyermek Salamon koronázásának leírását ezekkel a szavakkal vezeti be: „a fia iránti szeretet András királyban legyőzte az igazságságort”.²¹ Vagyis fiát akarta örökösévé megtenni, nem pedig a testvérét. Elgondolkodhatunk azon, hogy András döntésében mennyiben volt szerepe a politikának és mennyiben az apai érzéseinek. Salamon a német király sógora volt, a német szövetség fenntartása tehát fontossággal bírt András számára, a primogenitura elvének alkalmazását „nyugatos” politikája részeként is felfoghatjuk. A súlyos beteg ember esetében azonban nem lehet kizárni a személyes megfontolást, az apai érzéseknek való engedést sem.

Arra is találunk példát, amikor az apa hadjáratba vonul a fiáért. Amikor Gut-Keled Joachim elrabolta V. István fiát, a későbbi IV. Lászlót, az apa sereggel vonult Joachim ellen, és megostromolta Kapronca várát, ahol a királyfit fogságban tartották.²² Az ostrom sikertelen maradt, és V. István hamarosan meghalt. Lászlót megkoronázták, és királyként folytatódott hányatott élete.²³

¹⁸ Az idézetet magyarul lásd: CSUKOVITS 1997, 16.; DL 62 844 oklevél. Albert, fehérvári főesperes átiratában. „item conmittimus, quod Michael puer noster debet esse sub flagello” A kérdéses mondat újabb kori átiratban olvasható. (Köszönet Piti Ferenc segítő közreműködéséért!)

¹⁹ „fili amabilissime”, Praefatio; „fili charissime” cap.I,1; II,2.;V,2. VIII,2.; charissime fili, cap. III,1.; „fili mi amabilissime, dulcedo cordis mei, spes futurae sobolis...” cap. X. *Intelmeik* 2004. Havas szerint itt Cicero, De officiis c. műve szolgálhatott mintául az Intelmek szerzőjének. Ezt a munkát Marcus nevű fiának írta Cicero, és harminckétszer szólítja meg benne a fiút. HAVAS X–XII.

²⁰ RITÓÓKNÉ 104. 10. jegyz.

²¹ *Chronica* 91. fej. *Képes Krónika* 62. o.; ZSOLDOS 1997, 15.

²² *Kun László emlékezete*, 51–52; KRISTÓ 1998, 245.; ZSOLDOS 1997, 15.

²³ KRISTÓ 1998, 245.; ZSOLDOS 1997, 15.

A fenti források az apák érzéséről tanúskodtak. Az anya aggodalmáról szolgáltatt figyelemre méltó példát Kis Károly, nápolyi király és felesége története. Az Anjou családból való Károly ezen a néven a harmadik volt a nápolyi trónon. A magyar előkelők egy része meghívta őt a magyar királyság élére. Idehaza akkor Nagy Lajos lánya, Mária királynő uralkodott, de a nemesség egy része férfi királyt akart. Thuróczy János elbeszélése szerint a Magyarországra készülő Kis Károly felesége rosszat sejtett, és őrjöngve követelte, hogy legalább kisfiát, Lászlót ne vigye magával. László így Nápolyban maradhatott. A királyné félelmei beigazolódtak, hisz Károly Budán 1386 februárjában merénylet áldozata lett, és hamarosan meghalt.²⁴

Az újszülött királyi élete iránti fokozott figyelemről tanúskodik a 16. századi Brutus János históriája. A humanista szerző II. Ulászló fiának, Lajosnak a születését beszéli el. Lajos idő előtt jött a világra; koraszülött volt. Sertések testét vágták föl, és a disznók testébe helyezték az újszülöttet, hogy az állatok testének melege életben tartsa őt.²⁵

Imádság a gyermekért

A trónörökös iránti aggodalomban a személyes érzelmeken túl jelen van az ország sorsa iránti aggodalom is. A gyermekek iránti gyengédségről személyesebb formában tanúskodnak az értük mondott imák. Erre is találunk példát középkori forrásainkban. Az egyik példát egy 12. századi német hittérítő, Bambergi Ottó életrajzában olvashatjuk. Herbord készítette. Bambergi Ottó kapcsolatban állt II. (Vak) Béla magyar királlyal, így az életrajzban Béláról is olvashatunk. Megtudhatjuk, hogy Béla német földre küldte kislányát, Zsófiát, hogy majd Konrád király fiához menjen feleségül. Amikor az apa megválni készült a lányától, ezt az imádságot mondta Herbord szerint: „Ég és föld Ura, te mindent látsz, én viszont semmit sem látok. Ő az én egyetlen leányom, könyörületeségedben ezzel az egyetlen leánygyermekkel örvendeztetél meg engem. Ma őt tanúbizonyságod mellett – mert téged hívtalak segítségül – férjhez adom. Őt – a te kíséretében – jelen lévő követekre bízom, de legyen köztem és közted oly erős megállapodás, Istenem, hogy te őt soha el nem hagyod.”²⁶ Természetesen lehetnek kétségeink afelől, hogy a német szerző vajon Béla király szavait adta-e vissza. Bambergi Ottó életrajza párbeszédes formában, művészien megírt szöveg.²⁷ Herbord művének másik részében arról olvashatunk, hogy Bambergi Ottó játszadozó gyerekeket áld meg. A gyerekekért mondott ima tehát visszatérő vonása az életrajznak.²⁸ Az imádság leginkább a szerző hozzáállását példázza. Herbord nagyobb vonalaiban azonban mégis tisztában volt a magyarországi állapotokkal. Béla életét ismerve, magunkat az ő helyzetébe bele-

²⁴ THURÓCZY 2001, 189- fejr. 218. o.

²⁵ GROÁK 2000, 88–90.

„Equidem a nonnullis audivi, post longam disceptationem, in sue media per spinani secta, atque exenterata infanem, quoad bestiæ calor iniperet deferuere, medicos impositum habuisse;” BRUTUS 1863, 70.

²⁶ MAKK 2000, 76.; Lásd még: PAULER 1899², 249.; „Domine Deus coeli ac terræ, tu omnia vides, ego autem nichil video. ... Haec, inquit, Domine, michi unica filia est; hac me sola feminea prole in tua miseratione beasti, hanc hodie te teste, te invocato in auxilium nostrum, ad nuptias mitto, hanc te comitante presentibus nunciis committo, tali fixa inter me ac te, domine Deus, conditione, ut nunquam eam deseras. ...” HERBORD, Liber I. 35.

²⁷ Lásd WATTENBACH 1894.

²⁸ HERBORD III. 19.; Herbords Leben des Bischofs Otto ... III. 19.

élve nem zárható ki, hogy a kislány jelenléte valóban szelídebb érzéseket hozott a vak ember vértől és viszályoktól terhes életébe, és aggodalommal töltötte el a Zsófiától való megválás.²⁹

Ha a fenti példa hitelessége nem is teljesen meggyőző, jobban megbízhatunk a következő történet valóságtartalmában. A forrásunk ezúttal egy szentté avatási jegyzőkönyv, melyben eskü alatt tett vallomások olvashatók. 1276-ban a pápa megbízottai tanúkat hallgattak ki IV. Béla lányának, Margitnak életéről és a közbenjárására történt csodákról. A kihallgatások jegyzőkönyvében olvashatunk a gyermekért való imádságról is. Egy asszony vallomása szerint egy kisfiú elalvás előtt „... szolt anyjának, hogy vessen rá keresztet és mondja el az »Ave Mariá«-t, de azt nem tudom, rajzolt-e rá keresztet s elmondta-e az »Ave Mariá«-t.” Ezek után tragédia történt: „leomlott a fal”, maga alá temette a kis Benedeket. Élettelennek tartották, amikor kiemelték a romok alól. Miután Szent Margit közbenjárását kérték, a kisfiú életre kelt.³⁰ A vallomást tevő asszony nem biztos benne, hogy az anya elmondta-e az imát Benedekért. Az elbeszélés azt a benyomást kelti, hogy a tragédia azért következett be, mert nem imádkoztak a gyermekért.

További példák a gyengédségre

Szent Erzsébet életéről Apoldai Dietrich írt hosszabb munkát. Megtudhatjuk, hogy Erzsébetet négy éves korában küldték a szülei Tübingiába, leendő férjéhez. Édesanyja, Gertrúd az elbeszélés szerint kincsekkel látta el a lányát. A felsorolásban figyelemre méltó, hogy ezüstkádat is küldött „leánya fürdetéséhez.” A kincsek nyilván hozzájárultak ahhoz, hogy a menyasszonyt nyugatra küldő magyar királyi család tekintélyét emeljék, de talán nem túlzás azt mondani, hogy Gertrúd gondosságát is példázzák.³¹

Szent Erzsébettel kapcsolatban érdemes fölhívni a figyelmet egy francia forrásra. Jean de Joinville megírta a 14. sz. elején IX. (Szent) Lajos király életét. Megemlíti benne egy lakomát, melyet Szent Lajos 1241-ben, Saumurben rendezett. Leírása szerint jelen volt a lakomán egy „tizennyolc esztendő s német ifjú, akiről azt mondák, hogy Tübingiai Szent Erzsébet fia.” Joinville leírása szerint „Úgy mesélték, hogy mély tisztelete jeléül az anyakirályné homlokra csókolta, mert úgy hallotta, hogy ezt tenni anyjának is szokása volt.”³² Ha az elbeszélésnek hihetünk, akkor Szent Erzsébetnek szokása volt megcsókolni a fiát. Erzsébet 1231-ben halt meg, 1235-ben avatták szentté, vagyis a saumuri lakoma idején már szentként tisztelték őt.³³

Árpád-házi Margit fent említett szentté avatási jegyzőkönyvéből megismerhetjük IV. Béla király apai magatartását. Margit gyóntatója, Marcellus testvér, a domonkos rend egykori tartományfőnöke is letette vallomását. Eszerint „... Béla király, Boldog Margit atyja eljött a monostorba, hogy szóljon leányával, akiről most beszélünk, és kezét a vál-

²⁹ Hasonlóképp láttatja a király lelkiállapotát Spiró György Vak Béláról szóló drámai műve második részének vége felé.

³⁰ *Árpád-házi Szent Margit*... 106. vallomás, 297. o.; MR 375. o.,... dixit matri sue, quod ipsa signaret eum et diceret 'Ave Maria', sed nescio, si fecerit et dixerit 'Ave Maria'

³¹ Theodorico de Apolda 343; DIETRICH VON APOLDA 17–18.; DÜMMERTH 1977, 392.

³² JOINVILLE 2015, 24. fejezet, 53–54. o.

³³ A gyengédségről tanúskodó fenti adatnak érdekes ellenpontja, hogy Joinville saját fiát így említi, amikor születésének örömnépeiről beszámol: „megszületett a fiam, Jean, Ancerville ura...” JOINVILLE, 25. fejezet, 60. o. (Az adatokért köszönet Csernus Sándornak.)

lára tette;³⁴ Margit, ahogy gyóntatójának bevallotta, attól tartott, hogy apja megérinti a hátán levő vezeklőcszközt. A mi szempontunkból Marcellus vallomása azért érdekes, mert megismerhettük belőle Béla gyengédségét, melyet a lányával szemben tanúsított. Marcellus vallomása sajnos nem tartalmazza, hogy hány éves volt Margit a történet idején. Más vallomásokból tudjuk, hogy a királylány 12 éves korától viselte rendszeresen a ciliciumot, bár már jóval korábban, 6 évesen, más vallomásban 7 évesen magára öltötte.³⁵

Felnőttek viselkedése a gyermeket ért baleset során

Szentek közbenjárására történt csodák jegyzékében gyakori történet, hogy egy gyerek megbetegszik, vagy más súlyos veszélybe kerül. Imádkoznak érte, és a szent közbenjárására visszanyeri egészségét. Számunkra most azért érdekesek ezek az elbeszélések, mert kiderül belőlük a bajba került gyermek szüleinek vagy környezetüknek a hozzáállása a gyerekkel és a tragikus helyzettel szemben. A szülők a csodajegyzékek szerint komolyan aggódnak, amikor gyermekük bajba kerül, és könnyes szemmel, térdre esve kéri a szent közbenjárását.³⁶ Számos példát találunk tehát arra, hogy a szülők nem voltak közönyösek. Nem az volt a hozzáállásuk, hogy a „kicsi nem számít.”

Helyenként mégis rábukkanunk olyan fordulatokra, melyek mintha közönyre utalnának, vagy legalábbis kevés megértésről tesznek tanúbizonyságot. Erre találunk példát Kapisztrán Szent János közbenjárására történt csodákról készült újlaki jegyzőkönyvben. A jogi szöveg 1460-ból való, tehát nem sokkal Kapisztrán 1456-ban történt halála után jegyezték fel a sírjánál történt csodákat. Eszerint Sagyas Bálint felesége tojáshéjat adott játszani Borbála nevű kislányának. A gyermek „egy darabot a szájába vett, amely megakadt a torkán, úgy hogy sem lenyelni, sem kiköpní nem tudta.” Már a halálán volt. „Akik pedig összefutottak, azt mondták az anyjának, hogy ne gyötörje magát a leánya halála miatt, mert úgyszincs már mentség, és vigasztalták őt.” Az anya azonban fogadalmat tett, „hogy a gyermeket elviszi János fráter sírjához.” Ezután „kijött a tojáshéj a leány szájából.” A szülők pedig teljesítették a fogadalmat.³⁷ A szomszédok alkalmasint jóhiszeműen vigasztalták a haldokló gyermek anyját, a mai olvasó szemével azonban csekély együtt érző képességről tesz tanúságot a viselkedésük.

Hasonló fordulatot találunk abban a leírásában, amelyet Geszti János készített Kapisztrán közbenjárására történt csodákról. Eszerint, amikor egy gyerek halálveszélyben forgott, a környezet így vigasztalta az anyát: „Ó, jó asszony, ne aggodalmaskodj, hiába, a

³⁴ *Árpád-házi Szent Margit* 38. vallomás, 189. o.; MR 276. o. „... rex Bela, pater istius beate Margarethe venerat ad monasterium istud conferendo cum dicta filia sua, apposuit manum super humerum suum...”

³⁵ Katalin nővér vallomása szerint „hétszertendős, vagy kicsit több, esetleg kevesebb volt...” amikor a ciliciumot magára öltötte, *Árpád-házi Szent Margit*I. vallomás, 62. o.; Olimpiadész szerint akkor hatszertendős volt Margit, és ő, Olimpiadész alig tudta leszedni róla a ciliciumot. Tizenkét évesen kezdett ciliciumot hordani. XIV. vallomás, 122. 123.

³⁶ HADNAGY 2001, 2. fejezet (375-376. o.); 4. fej. (377-378.); 5. fejezet (378 -381.); 7. fej. 382. o.; 12. fej. 383.; 17. fej. 385-386. o.; 21. fejezet; 33. fejezet; 34. fej. 389. o.; 45. fej.; 56. fej.; 57. fej. 395. o.

GESZTI 2001, 1. fej. 408; 40. fej. 431; 43. fej. 343. o.;

Újlaki jegyzőkönyve 1983. 21. 29. 35. 143. 145. 148. 151. 167. 169. 170. 172. 174. fej.

A fogadalomtétel szertartásosságáról lásd FÜGEDI 1977, 881-883.

³⁷ *Újlaki jegyzőkönyve* 98. fej.. 45. o.

fiad a halál ölelésében és hatalmában van, és nem tudod őt megmenteni, mivel hamarosan minden test közös útjára lép.” Ha a környezetet csekély részvétet mutatónak értékelhetjük is, az anyát azonban semmiképp: „A kétségbeesett anya... könnyes szemekkel és széttárt karral könyörögve fogadalmat tett fia helyett...” A fiú ezután meggyógyult.³⁸

A csodajegyzék olyan elbeszélést is tartalmaz, melyben az édesanya aggodalmából kiolvasható némi önzés: „Az anya fájó szívvel látta, hogy fia hamarosan követi minden test útját, és meg kell válnia tőle, és el kell szakadnia öreg kora támaszától, és elválni szeme fényétől. Sírva tett helyette fogadalmat Isten emberének sírjára...”³⁹ Szegény ember számára különösen valós veszély lehetett, ha öreg korára támasz nélkül maradt.⁴⁰

Különösen megindító annak az anyának a hite, akit a szomszédai nemhogy nem vigasztalták, de csúfolták is: „az összes szomszédasszonya sértegette és gúnyolta őt, azt mondogatva, hogy már nem is a fia fekszik ott, hanem a fia képében az ördög vagy egy kísértet.” „És valahányszor a szegény asszony aratni ment a földre, a karjában és az ölében vitte őt magával.” Miután az édesanya fogadalmat tett, hogy elzarándokol Kapisztrán János sírjához, a gyermek életre kelt.⁴¹

A gyerekek egészségéért nem csak a szülei aggódhattak. Olvashatunk a közelben levő emberek segítő, serény közreműködéséről is. Ilyen példát találunk Hadnagy Bálint, 15–16 század fordulóján élt pálos szerzetes munkájában. Ő a Remete Szent Pál közbenjárására 1422 és 1505 között történt csodákat írta meg.⁴² Egyik elbeszélése szerint „egy Karos nevű birtokon Zemplén vármegyében, a Tiszának nevezett folyó partján, az egri egyházmegyében az ottani fiatalok egy népes csapata e folyó gyenge jegére rohant játszani, amint ez abban az életkorban szokás”. A jég beszakadt egy nyolc éves fiú alatt, a gyerek pedig az örvénybe került. A többi gyerek azt mondta az „aggódva kérdezősködő anyának: mintha valahol látták volna a fiút, aki kevéssel azelőtt velük együtt kenyeret játszott, hogy cselből elfutott.” Az anya panaszára az emberek feltörték a jeget, és hálókkel kiszabadították a gyermeket. A kisfiú élettelennek látszott. Miután anyja fogadalmat tett, a gyermek életre kelt.⁴³ A fenti szöveg azért is figyelmet érdemel, mert korabeli játékokra is forrásul szolgál.⁴⁴ Az is megállapítható belőle, hogy a korabeli felnőttek tudatában voltak a gyerekkor sajátosságának, hisz a jégen való játékról ekként

³⁸ GESZTI, 36. fejezet. 428–429.

³⁹Uo. 33. fej.

⁴⁰ Egy Montailou-ba való parasztember is hasonlóképp beszélt: „Raymond fiam halálával mindent elvesztettem, amim volt. Most már senkim sem maradt, aki dolgozna nekem.” LADURIE 1997, 300. Ladurie elemzésében hozzáteszi, hogy az apa Raymond nevű fiát önmagáért szerette. Ezt is mondta: „Remélem, hogy fiam jobb helyen van, mit ahol én vagyok most.”; SHAHAR 2000, 259.

⁴¹ Uo. 45. fej. 435. o.; Más középkori elbeszélésben is olvasható, hogy az édesanya nem hiszi el fia halálát. Bernardus Guyardus is gyűjtött ilyen történetet. Eszerint a fiú azután kelt föl, hogy az anya a templomban az Istennek, a Szent Szűznek és Szt. Vincének ajánlotta, misealapítványt tett majd újabb fogadalmat is tett. *Miracula Veneti* 1866, 512–513.; SHAHAR 2000, 258., 272.

⁴² HADNAGY 2001, 369–371.

⁴³ „... in quadam possessione Karus vocata in comitatu Zempleniensi in ripa fluvii Dicia vocati existenti habtans diocesis Agriensis popularis manus iuvenum ad glacies teneras ipsius fluvii puerilibus exercitiis, ut ea etas assolet, vacans concurrisset.” *Miracula Sancti Pauli* 2003, 5. fej. 68/69.; Lásd még: HADNAGY 2001, 5. fejezet. 378–381.

⁴⁴ Játékokról lásd pl. CSUKOVITS 1997.; CSUKOVITS 1993, 30–35.; ZOLNAY 1997, 428.; PETÉNYI 1996, 109–116. Lásd még: PETÉNYI Sándor: *Games and Toys in Medieval and Early Modern Hungary*. Krems 1994.

szól szöveg: „cz abban az életkorban szokás.” A bajba jutott gyerekért nem csak az édesanya aggódik: sokan látnak munkához, hogy a kisiút kimentsék.

Kapisztrán János közbenjárására történt csodák jegyzékében olvashatunk egy familiárisról, aki az apródját küldte „egy kölessel teli mély verembe.” Az apród a leírás szerint megfulladt a köles gőzétől. A familiáris ezután imádkozott, fogadalmat tett, mire az apród életre kelt.⁴⁵ Egy másik történetben a csónakból a Dunába esett egy kislány. A „parton egy ember észrevette, csónakba szállt és kiemelte”.⁴⁶ Egy további történetben özvegyasszony próbál kihúzni egy kislányt a kútból. Ő is beleesett, és egy 18 éves lány húzta ki mindkettőjüket. A gyermek azonban mozdulatlan maradt. „Mialatt mindnyájan keseregtek, egy Klára nevű kegyes asszony nagy lelki odaadással és bizalommal hívta segítségül a szent atyának, Kapisztránói Jánosnak érdemeit, megígérve, hogy sírjához elviszi a kislányt, ha könyörgésére visszaadja a kislány életét.” Fügedi Erik elemzése szerint Klára a közösség tekintélyes tagjaként érezhette kötelességének, hogy a gyerek életéért mindent megtegyen.⁴⁷

A csodajegyzékekben gyakran olvashatunk gyerekeket ért balesetekről. Ezek közt figyelemre méltó, amikor a gyerek édesanyja ágyában hal meg. Magyar forrásaink közül Margit szentté avatási jegyzőkönyvében is találunk ilyen esetet. Az édesanya így kezdi vallomását: „Ikreim születtek, és a kislány meghalt egy éjszaka az ágyamban, a kezeim között, és eltemettük.” Vallomása szerint „később „a kisiút is halva találtam az ágyamban...” A Sebestyén nevű kisiút utóbb életre kelt. ⁴⁸ A következő vallomás az apáé. Amikor arról kérdezik, hogy született-e a feleségének Sebestyén nevű fiukkal „egyidejűleg még egy gyermeke”, az apa ezt válaszolta: „Igen, egy kisleány, akit anyja egyszer csak halva talált a bölcsőben.”⁴⁹ Az apa vallomása tehát nem esik egybe pontosan az anyáéval. Az anya szerint az ágyban halt meg a gyerek, az apa szerint a bölcsőben. Shahar a középkori gyermekekről szóló könyvében kitér a szülő vagy dajka ágyában bekövetkezett halálesetekre is. Anyák és dajkák annak ellenére vitték ágyba a kisgyerekeket, hogy ezt a prédikátorok és gyóntatók ellenezték. A korabeli lakásviszonyok, a hideg szoba, kevés takaró érthetővé teszi, hogy a szegényes körülmények közt élők saját ágyukba vitték a kisgyermeket, noha ebből halálos balesetek következtek.⁵⁰

A törvény hozzáállása

Péter Katalin a gyerekekkel szembeni jóindulatú hozzáállás példaként idézi az 1514. évi 21. törvénycikk 3. paragrafusát. Ez a paragrafus megengedi a földesúr birtokáról elköltöző asszonynak, hogy „gyenge korú” fiát magával vigye. Dózsa parasztháborúja után az 1514-es törvény tiltja a földesuraik ellen föllázadt jobbágyok szabad költözését,

⁴⁵ *Új lak jegyzőkönyve...* 166. fejt.

⁴⁶ FÜGEDI 1977, 882.

⁴⁷ FÜGEDI 1977, 885–886.

⁴⁸ *Árpád-bázi Szent Margit* ... 70. vallomás, 244–245. o.; MR 325. „Habui duos filios uno partu, et puellam inveni mortuam in brachiis meis, de nocte in lecto meo, et sepulta fuit, et postea alterum inveni mortuum in lecto meo...”

⁴⁹ *Árpád-bázi Szent Margit* ... 71. vallomás, 248. o.; MR 329. „Interrogatus, si quando natus fuit iste filius suus Sebastianus de dicta uxore sua, alius natus fuit cum eo in eodem partu, respondit: «Sic, quedam puella, quam mater sua invenit mortuam in cunabulo».”; A baleset-témához lásd még: KLANICZAY 2004, 49.

⁵⁰ SHAHAR 2000, 154–15.; LADURIE 1997, 299.

sőt, a jobbágyság helyét pótló özvegyek költözését is. Az 1514-es törvény 21. törvénycikkének 1. paragrafusa szerint azok a lányok és özvegyek, akik „másoknál laknak vagy különben jobbágyság helyét nem pótolják, szabadon férjhez mehetnek és elköltözhetnek.” A második paragrafus azonban újabb megszorítást tesz: „De ha házasulandó fiaik vannak, azokat nem szabad magukkal vinniük.” A 3. §-ban is megszorítást találunk, bár némi engedelmény is megjelenik benne: „Sőt ha az anya az ő fiát, gyenge kora miatt, magával vinné, ez a fiu mindazáltal (teljes vagy házasodásra alkalmas kort érve) régi lakóhelyére köteles visszatérni.”⁵¹ Hozzáteszem: odafigyelésre van szükség ahhoz, hogy a szigorú tilalmakat megfogalmazó paragrafusokban észrevegyük a gyerekekkel szembeni jóindulatot. Azt azonban valóban magától értetődőnek tekintette a törvényalkotó, hogy a kiskorú fiút nem szakíthatják el az édesanyjától. A törvény szerint a házasodásra alkalmas kort elérő fiúnak vissza kellett térnie földesurához. Kérdés, mennyiben volt lehetőség ennek a betartatására.

Kisgyermekhez való beszéd

Mentalitástörténet szempontjából figyelemre méltó jelenség a csecsemőkhöz, kisgyermekhez való beszéd. László Gyula szerint a „tente baba” altatódalunk „régí óvószokások csökevénye”. Vámbéry Ármin tapasztalatai szerint a török népek a gyermeket fenyegető rossz szellemeket ugyanis azzal akarták becsapni, hogy csúnya néven nevezték. Ilyen a „Jaman bala (rossz gyermek), Tentek vala (ostoba gyermek)” stb.⁵²

Történelmi személyiség nevével is találkozunk gyerekriasztó mumus szerepében. Ilyen II. István király (1116–1131). A krónikás a következőképp írja le Görögország elleni hadjáratát: „Mert bizony valamennyi király úgy félt István királytól, mint a mennykőcsapástól, úgyhogy a síró csecsemőket István nevével fenyegetve csitították.”⁵³ Az Acephalus-kódex valamivel bővebben hozza lényegében ugyanezt: „Valamennyien ugyanis úgy félték István királyt, mint a villámcsapást, a síró kisgyermekket is István király nevének fenyegetésével bírták rá az elcsendesedésre, amikor a királyt emlegették a szülők síró kisgyermekük előtt: íme jön István király, [és azok] nyomban elcsendesedtek a félelem miatt, mormogni sem mertek.”⁵⁴ A fenti sorok Kristó Gyula szerint a II. István kori krónikafolytatásból valók lehetnek.⁵⁵

Példák a képzőművészetből

A gondolatmenet végén hozzunk néhány példát középkori magyar családbrázolásokról. Ekként értékelhetjük Szt. István és Gizella miseruhájának csoportképét. A miseruha felirata szerint 1031-ben készült, a 12. században alakították koronázási palásttá. Felül-

⁵¹ PÉTER 1999, 5–6. sz. 141–148. 143.; PUKÁNSZKY 2001, 59–60.

„§ 1. Puella tamen, et aliae mulieris viduae, quae apud alios habitant; vel aliter vices jobagionum non gerunt; nuptui libere tradantur, et recedant:

§ 2. Filios tamen si nubiles habuerint: secum abducere non possint.

§ 3. Imo, si propter teneram aetatem, mater filium secum abduceret; nichilominus tamen filius ipse, (perfecta, seu nubi aetate adveniente), ad habitacula sua pristina redire teneatur.” *Magyar Törvénytár* 1899, 714.

⁵² LÁSZLÓ 1988, 258–259.

⁵³ *Képes Krónika*, 156. fejezet, 102. o.

⁵⁴ Idézi: KRISTÓ 2002, 37.

⁵⁵ KRISTÓ 2002, 37.

ről lefelé haladva a mennyei seregeket látjuk rajta: angyalokat, prófétákat, apostolokat, a legalsó köríven pedig vértanúkat. A vértanúk sorában ábrázolták István királyt és Gizella királynét, akik 1031-ben még életben voltak. Kettejük között egy ifjút képét látjuk, akinek nincs odaírva a neve. Hagyományos értelmezés szerint ő Imre herceg, a királyi pár fia. A palást 1031-ben készült, Imre herceg halálának évében. Györffy György szerint Imre halála után kerülhetett rá az ő és szülei képe a miseruhára. Tóth Endre szerint azonban Imre halála „már nem befolyásolhatta” a munkát.⁵⁶ Amennyiben 1031-ből már magyar családábrázolásról beszélhetünk, az azért is érdekes, mert Ariès könyvében első családi portrék közt szerepelnek a velencei dózse-palota ún. menyegzői oszlopfőjének képei, a 14. század végéről, 15. sz. elejéről. Az egyik faragvány a halott gyermeke előtt álló házaspárt ábrázolja.⁵⁷ Korábbi családábrázolásra is akad azért példa: A 13. század elejéről való a reini ciszterci apátság mintakönyve (Reiner Musterbuch / Reunermusterbuch). Egyik miniatúrája megjelenít egy szorosan bepólyált, nyűgös arcú kisgyermeket, akit nővérkéje vigasztal, rámutatva az egymásra figyelő boldog szülőkre.⁵⁸ A Vézelay templom egyik oszlopfőjén ugyancsak bepólyált, halott kisgyermeket látunk, mellette a levert apa. A másik oldalon Szt. Benedek áll, az ő imájára kel majd életre a gyermek. Az oszlopfő másik oldalán látható, ahogy az apa beteg gyermekét viszi.⁵⁹

Középkori magyar csecsemőábrázolásra fontos a példa az ún. Szent István-szarkofág. Eredetileg római készítmény lehetett, de a keresztény vallásnak megfelelően átalakították.⁶⁰ Rövidebbik oldalán egy angyalt látunk, ahogy pólyás babát visz az égbe. A gyermek nyilván az emberi lelket jelképezi.⁶¹ A kisbaba nyakig be van pólyálva, hasonlóan más középkori ábrázolásokhoz, leíráshoz.⁶² Különböző álláspontok vannak arra vonatkozólag, hogy mikor alakították át keresztény módra a szarkofágot. Az egyik nézet szerint Géza fejedelem számára készült, mások úgy vélik, hogy István király vagy fia, Imre szarkofágja lehetett, esetleg már csak szentté avatásuk után helyezték maradványaikat ebbe a szarkofágba.⁶³

Magyar középkori családábrázolások közt említésre méltó Lokietek Erzsébet királynét gyermekeivel megjelenítő ábrázolás a Képes Krónikából. Kristó Gyula rámutat az ellentmondásra, miszerint a képen öt kisgyereket látunk, a krónika szöveg azonban

⁵⁶ GYÖRFFY 2000, 354.; TÓTH 1997, 18. 45.; Kovács Éva sem ért egyet Györffy azon nézetével, miszerint Imre halála után a szülők szenvedését fejezhette ki, hogy a mártírok közt ábrázolták őket. KOVÁCS 1980, 65.

⁵⁷ ARIÈS 1987, 216-217.

A képet lásd: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5d/4163_-_Venezia_-_Palazzo_ducale_-_Capitello_24_-_Fasi_della_paternit%C3%A0_-_Foto_Giovanni_Dall'Orto%2C_30-Jul-_\(letöltés ideje: 2018.02.13.\)](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5d/4163_-_Venezia_-_Palazzo_ducale_-_Capitello_24_-_Fasi_della_paternit%C3%A0_-_Foto_Giovanni_Dall'Orto%2C_30-Jul-_(letöltés ideje: 2018.02.13.))

⁵⁸ FORSYTH 1976-77, 31–70. 36. 38.

⁵⁹ FORSYTH 1976-77, 38. 39. 63.

⁶⁰ NAGY 1954, 101–106.

⁶¹ Lásd pl. BUBRYÁK 2007, 1. [2008] 5–28. 9.

⁶² Középkori pólyásábrázolásokat lásd: PUKÁNSZKY 2001, 59. 69.; SHAHAR 2000, 148–153., 149.; Venantius Fortunatus költeményében Szűz Mária a gyermek Jézus „Kézét lábát szoros pólyába burkolta.” LYMAN 1998, 82.

⁶³ KRALOVÁNSZKY 1988, 168.; A mennyországba jutott lélek figyelemre méltó ábrázolása, amikor a mennybe fölvetett Szűz Máriát jelenítik meg gyermekként Krisztus karjában. A történelmi Magyarország területéről példa rá a kassai Szent Erzsébet dóm oltárképe. TÖRÖK 1973, 180–181. o. 38. és 39. kép.

Károly négy fiáról beszélt. A szöveg azonban csonka. Kristó szerint a két koronás gyerek Erzsébet jobb oldalán Lajos és András, a velük szembe forduló gyerek a királyné bal oldalán István herceg, a velünk szembe forduló gyerekek pedig lányok. Az ő fejüket pártá ékesítheti. Kristó szerint a művész Károly király gyerekei közül csak azokat ábrázolta, akik megélték a fiatal felnőtt kort. A csecsemőként elhunyt Károlyt és a kisgyerekként meghalt Lászlót nem festette meg.⁶⁴

Ebben a sorban említhetjük Bernhard Strigel 1512-1515 körül készült festményét II. Ulászlóról és gyermekeiről. A képen Ulászló király mellett védőszentje, a csatabárdos László király foglal helyet, és Szűz Mária pártfogásába ajánlja védencét. Ulászló mögött gyermekei, Lajos és Anna láthatók.⁶⁵

Összegzés

A középkor sok tekintetben keményebb, kegyetlenebb kor volt a mostaninál. Ez érvényes a korabeli gyerekek életére is. Az akkori életmódból, gondolkodásból fakadhat, hogy kevésbé óvták gyerekeiket a balesetektől. Ugyanakkor magyar forrásokból is számos példa hozható arra, hogy a végveszélybe került gyerekekért komolyan aggódtak a szüleik. A környezet részéről tapasztalhatunk olyan vigasztaló szavakat, melyek a mai olvasó számára közönyösnek tűnnek, ám segítő hozzáállásra is van példa, a szülők részéről pedig az aggodalomról tanúskodnak a források. Láthattunk példát a gyermekért mondott imádságra, mely fontos megnyilvánulása a személyes érzéseknek. A gyerekekkel szembeni szülői közöny meglepte tehát a magyar forrásokból kevésbé igazolható. Arra is akad forrás, hogy korabeli felnőttek számon tartották a gyermekkor, a fiatalkor sajátos, a felnőtt állapottól különböző voltát. Megállapításaim lényegében egybe vágunk a gyermekkor-történet újabb kutatóinak – pl. Shulemit Shaharnak – megállapításaival, de magyar források vizsgálata ekként is hozzájárulhat a középkori gyermekkortörténet, valamint a középkori gondolkodás egy szeletének jobb megértéséhez.

Felhasznált források és szakirodalom

FORRÁSOK

*Árpád-házi
Szent Margit*

Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Ford. Bellus Ibolya és Szabó Zsuzsanna. jegyzeteket írta Bellus Ibolya. Bp. 1999.

DIETRICH
VON APOLDA

Dietrich von Apolda: *Szent Erzsébet élete*. I. könyv, II. fejezet. Bev.: Gecser Ottó, ford. Bellus Ibolya. In: *Legendák és csodák. Szentek a magyar középkorból II.* Szerk. Madas Edit és Klaniczay Gábor. Utószót írta Klaniczay Gábor. Bp. 2001.

⁶⁴ KRISTÓ 2005, 25–26.; Csapodiné szerint a koronás Lajoson és Endrén kívül István, Károly és László látható a képen. CSAPODINÉ 1986, 556–557.

⁶⁵ Szépművészeti Múzeum képe.

http://www.szepmuveszeti.hu/adatlap/szent_laszlo_maria_oltalmaba_ajanlja_10493 (utolsó megtekintés: 2018. 02. 13.)

Lásd PÁSZTOR 2000. címlapján.

- BRODARICS** Brodarics István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról.* (Gondolkodó magyarok.) Ford. Kulcsár Péter. Előszó, jegyz. Szigethy Gábor. Bp. 2003. Lásd még: <http://mek.oszk.hu/05800/05872/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2017).
- BRUTUS 1863** *Brutus János Mihály magyar királyi történetíró Magyar Históriaja. 1490–1552.* A M. Kir. Egyetemi Könyvtár eredeti kéziratából a szerző életével közli Toldy Ferencz. Első kötet. II. Ulászló király országlata. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XII.) Pest 1863. http://real-eod.mtak.hu/1853/1/2_MHHS_Irok_Scriptores_12.pdf (letöltés ideje: 2017.05.02.)
- Buda város jogkönyve* *Buda város jogkönyve* II. Közreadja Blazovich László, Schmidt József. Szeged 2001.
- Chronici Hungarici Comp...* *Chronici Hungarici Compositio saeculi XIV.* Ed. Domanovszky Sándor. In *SRH I*.
- GESZTI 2001** Geszti János: Kapisztrán Szent János csodái. 36. fejezet. Ford. Fügedi Krisztina, bev. Stanko Andrić. In: *Legendák és csodák. Szentek a magyar középkorból II.* Szerk. Madas Edit és Klaniczay Gábor. Utószót írta Klaniczay Gábor. Bp. 2001.
- HADNAGY 2001** Hadnagy Bálint: Remete Szent Pál csodái. A budaszentlőrinci mirákulumok könyve. Bev. és ford. Sarbak Gábor. In: *Legendák és csodák. Szentek a magyar középkorból II.* Szerk. Madas Edit és Klaniczay Gábor. Utószót írta Klaniczay Gábor. Bp. 2001.
- JOINVILLE 2015** Jean de Joinville: *Szent Lajos élete és bölcs mondásai.* Közzéteszi Csernus Sándor. Bp. 2015.
- OPPAVIENSIS** Martinus Oappaviensis: Krónika a pápákról és a császárokról. In: *Tatárjárás. Szerk. Nagy Balázs. Bp. 2003. 48.*
- Miracula Sancti Pauli* *Miracula Sancti Pauli Primi Heremite.* Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511. Szerk. bev. ford. Sarbak Gábor. Debrecen 2003.
- Miracula Veneti* *Miracula Veneti, maxime civibus ad invocationem S. Vincentii facta.* In: *Acta Sanctorum.* Vol. 10. Aprilis Tomus 1. Ed. Godefrido Henschenio, Daniele Papebrochio. Parisiis et Romae 1866.
- Szepesszombati** *Chronicon, quod conservatur in monte S. Georgii* (Szepesszombat, Georgenberg, Spiška-Sobota). Ed. Béla Pukánszky. In: *SRH. II. 282.*; A vonatkozó részt magyarul Katona Tamás fordításában lásd: In: *Tatárjárás. Szerk. Nagy Balázs. Bp. 2003. 210–211.*
- DI.** Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
- HAIN 1910** Hain Gáspár lőcsei krónikája. Kiad. Bal Jeromos, Förster Jenő és Kaufmann Aurél. Lőcse 1910

- HERBORD *Herbordi Dialogus de vita Ottonis episcopi Babenbergensis.* (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum XXXIII.) Hrsg. Rudolf Köpke. Hannover 1868. Liber I. 35. In: *Quellensammlung*
- Herbords Leben des Bischofs Otto* ... *Herbords Leben des Bischofs Otto von Bamberg. Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit.* 2. Ausgabe. Band 55. Übersetzt von Hans Prutz. 2. Auflage. Neu bearbeitet von Wilhelm Wattenbach. Leipzig 1894. In: *Quellensammlung*...
- Képes Krónika* *Képes Krónika.* Fordította Bollók János. Bp. 2004.
- Kun László emlékezete* *Kun László emlékezete.* Szerk. Kristó Gyula, Szeged 1994. 13. forrás, Kordé Koltán, fordításában.
- Magyar Törvénytár* 1899 *Magyar Törvénytár.* Ford. Kolozsvári Sándor, Óvári Kelemen. 1000 év törvényei. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1318> (utolsó letöltés: 2018.02.13.)
- MOLIÈRE Molière, Képzelt beteg. Ford. Illyés Gyula. In: *Molière összes drámái* II. Szerk. Süpek Ottó jegyzetei alapján jegyz. Lackfi János. Bp. 2002.
- MONTAIGNE 2001 Montaigne: *Esszéek.* Első könyv. Bajcsa András fordításának felhasználásával fordította Csordás Gábor. Pécs 2001.
- MR Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. Tomus I. 1103–1276. Ed. Fraknoi Vilmos. Budapest 1896.
- Planctus destructionis* *Planctus destructionis regni Hungariae per Tartaros.* Ed. Ladislaus Juhász. In: SRH II. 596.
- Quellensammlung* 1999 *Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte. Fortsetzung.* (CD-ROM) Berlin 1999.
- Intelmelek* *Sancti Stephani regis primi Hungariae: Libellus de institutione Morum. Szent István. Intelmek* I. A szöveget gondozta és fordította HAVAS László. Debrecen 2004.
- Siratóének Magyarországról...* *Siratóének Magyarországról, mikor a tatárok pusztították.* Ford. Vas István. In: *Tatárjárás.* Szerk. Nagy Balázs. Bp. 2003. 157–162. 161.
- THEODORICO DE APOLDA Theodorico de Apolda Vita s. Elisabethae de Thuringia. I,2. „Transmisit ... dolium argentum pro balneo filiae, ...”. In: Albinus Franciscus Gombos: *Catalogs fontium historiae Hungaricae*, III. Bp. 1938.
- THURÓCZY 2001 Thuróczy János: *A magyarok krónikája.* Bp. 2001. Vonatkozó fejezetet ford. Bellus Ibolya.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1938.

Újlak jegyzőkönyve *Újlak város jegyzőkönyve Kapisztrán János újlaki sirjánál történt csodákról 1460-ból.* Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon. Ford. Hegedűs Antal. Újvidék 1983.

SZAKIRODALOM

ARIÈS 1973 Philipp Ariès: *L'enfant et la vie familiale sou l'Ancien Régime.* Paris 1973.

ARIÈS 1987 Philipp Ariès: *Gyermek, család, halál.* Vonatkozó fejezet Szapor Judit fordítása. Bp. 1987.

BUBRYÁK 2007 Bubryák Orsolya: „meditullio basilicae erutum”? Megjegyzések a Szent István szarkofág provenienciájához. *Ars Hungarica* 35 (2007/1) 5–28. 9 o.
http://epa.oszk.hu/01600/01615/00004/pdf/01bubriak_5_28.pdf
(letöltés ideje: 2017.04.10.)

CSAPODINÉ 1986 *Képes Krónika.* Ford. Bellus Ibolya. Tanulmányok: Dercsényi Dezső, Kristó Gyula, Csapodiné Gárdonyi Klára, jegyz. Kristó Gyula. Bp. 1986.

CSUKOVITS 1993 Csukovits Enikő: *Királyi gyermekek – gyermek királyok.* Bp. 1993.

CSUKOVITS 1997 Gyermekek a középkori Magyarországon. *História* 19 (1997/5-6) 16–18.

CSUKOVITS 1999 Gyermekek a késő középkori Magyarországon. *Műhely* 22 (1999/5–6) 136–140.

DÜMMERTH 1977 Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában.* Bp. 1977.

DEMAUSE Lloyd deMause: A gyermekkor története. (Részletek) In: *A gyermekkor története: szöveggyűjtemény.* Szerk. Pukánszky Béla, Vajda Zsuzsanna. Bp. 1998.

FORSYTH 1976-77 Ilene H. Forsyth: Children in Early Medieval Art. Ninth Trough Twelfth Centuries. *Journal of Psychohistory.* 4 (1976-77) 31–70.

GULYÁS 2014 Gulyás Gyöngyi: Egy elpusztult tatárjáráskori ház Cegléd határában. In: „*Carmen miserabile*”. *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére.* Szerk. Rosta Szabolcs, V. Székely György. Kecskemét 2014. 29–56.

GROÁK 2000 Groák Lajos: Egy király születése – A frissen leölt sertések bendőjében nevelt II. Lajos király. (Krúdy Gyula "Mohács" című regényének orvostörténeti vonatkozásai) *Irodalomismeret* 11 (2000/1) 88–90. <http://www.c3.hu/~iris/00-1/groak.htm> (letöltés ideje: 2017.09.12.)

GULYÁS Gulyás Gyöngyi *Halottak a kemencében.*
http://sirasok.blog.hu/2010/04/16/halottak_a_kemenceben (letöltés ideje: 2017.04.26.)

- FÜGEDI 1977 Fügedi Erik: Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyv társadalomtörténeti tanulságai, *Századok* 1977.
- GYÖRFFY 2000 Györffy György: *István király és műve*. Bp. 2000.
- HAVAS Havas László: Bevezetés. In: *Sancti Stephani regis primi Hungariae. Libellus de institutione Morum. = Szent István. Intelmek I.* A szöveget gondozta és fordította Havas László. Debrecen 2004.
- KLANICZAY 2004 Klaniczay Gábor: A csodatörténetek retorikája a szentté avatási perekben és legendákban. In: *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Szerk. Bitskey István, Oláh Szabolcs. Debrecen 2004. 29–49.
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/101429/CSK031.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (letöltés ideje: 2017.09.22.)
- KOVÁCS 1980 Kovács Éva: István király és Gizella királyné miseruhája. In: Kovács Éva, Lovag Zsuzsa: *A magyar koronázási jelvények*. Bp. 1980.
- KRALOVÁNSZKY 1988 Kralovánszky Alán: Szent István király székesfehérvári sírjának és kultushelyének kérdése. In: *Szent István és kora*. Szerk. Glatz Ferenc, Kardos József. Bp. 1988. 167–172.
- KRISTÓ 2002 Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Bp. 2002.
- KRISTÓ 2005 Kristó Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas* 20 (2005/4) 14–28.
- LASAREFF 1938 Victor Lasareff: Studies in the Iconography of the Virgin. *Art Bulletin* 20 (1938) 26–65
- LÁSZLÓ 1988 László Gyula: *A bonfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1988
- LEROY LADURIE 1997 *Montaillon, egy okszitán falu életrajza: 1294–1324*. Ford. Jászay Gabriella. Bp. 1997.
- LYMAN 1998 Ifj. Richard B. Lyman: Barbárság és vallás: késő római és kora középkori gyermeknevelési szokások. In: *A gyermekkor története: szöveggyűjtemény*. Szerk. Pukánszky Béla, Vajda Zsuzsanna. Bp. 1998.
- MAKK 2000 Makk Ferenc: *A tizenkettedik század története*. Bp. 2000.
- NAGY 1954 Nagy Emese: A székesfehérvári koporsó ikonográfiája. *Művészettörténeti Értesítő* 3 (1954/1) 101–106.
- PAULER 1899² Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Bp. 1899².
- PÁSZTOR 2000 Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Bp. 2000.
- PETÉNYI 1996 Petényi Sándor: Nevelés és játék a középkorban. In: *A magyar iskola első évszázadai. (996–1526)*. Szerk. G. Szende Katalin, Szabó Péter közreműködésével. Győr 1996. 109–116
- PÉTER 1999 Péter Katalin: Jobbágy gyermekek a kora újkori Magyarországon. *Műhely* 22 (1999/5–6) 141–148

- PROHÁSZKA 2004 Prohászka Lajos: *Az európai középkor, reneszánsz és a 16. század neveléstörténete*. Prohászka Lajos egyetemi előadásából II. Szerkesztette, a jegyzeteket kiegészítette és a kísérő írást írta Orosz Gábor. Debrecen 2004.
- PUKÁNSZKY 2001 Pukánszky Béla: A gyermekkor története. 2001.
http://www.pukanszky.hu/Gyermekek_2001/1_A%20gyermekkor%C3%B6rt%C3%A9net%20tudom%C3%A1nyt%C3%B6rt%C3%A9nete.pdf (2016. 11. 1.)
http://www.pukanszky.hu/Gyermekek_2001/3_K%C3%B6z%C3%A9pkor%20_%C3%A9s_renesz%C3%A1nsz.pdf (letöltés ideje: 2016. 11. 6.)
- RITOÓKNÉ Ritoókné Szalay Ágnes: „*Nympha super ripam Danubii*” *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*.
<http://vmek.oszk.hu/05400/05421/05421.pdf> (letöltés ideje: 2017.09. 23.)
- SHAHAR 2000 Shulamit Shahar: *Gyermekek a középkorban*. Ford. Pukánszky Katalin, Vajda Zsuzsanna. Bp. 2000.
- TÖRÖK 1973 Török Gyöngyi: Die Ikonographie des letzten Gebetes Mariä. *Acta Historiae Artium* 29 (1973) 151–205.
- TÓTH 1997 Tóth Endre: István és Gizella miseruhája. *Századok*. 131 (1997/1) 3–74. (Századok, DVD Rom 2007.)
- VAJDA – PUKÁNSZKY 1988 Vajda Zsuzsanna – Pukánszky Béla (szerk.): A gyermekkor története: szöveggyűjtemény. Bp. 1998.
- WATTENBACH 1894 Wilhelm Wattenbach: Vorwort. Herbords Leben des Bischofs Otto von Bamberg. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. 2. Ausgabe. Band 55. Übersetzt von Hans Prutz. 2. Auflage. Neu bearbeitet von Wilhelm Wattenbach. Leipzig 1894. In: *Quellensammlung...*
- ZOLNAY 1977 Zolnay László: *Kincses Magyarország*. Bp. 1997.
- ZSOLDOS 1997 Zsoldos Attila: Az Árpádok gyermekei. Gyermekek a koraközépkorban. *História* 19 (1997/ 5–6) 13–15.

Abstract

Adults and Children in Medieval Hungary

Were the adult people in the Medieval Hungary indifferent to their children or can we find examples for the attitude of loving care? Some stories in Hungarian sources reflect a horroristic picture. According to a contemporary writer István Brodarics, after the lost battle of Mohács (1526) mothers buried their little children, so that the cry of the babies did not betray them. On the other hand, there are many examples in the sources about the gentleness and loving care of the adults toward their children. According to Herbord's biography about St. Otto of Bamberg, King Bela the Blind told a beautiful prayer for his little daughter, when he let her go to the German Empire to get married there. In the catalogue of the miracles that happened through the intercession of Saint Margaret of Hungary we can read about a little boy, who asked her mother to pray for him. King Bela IV. put his hand on the shoulder of her daughter, Margaret, when he was talking to her. In sources telling about accidents that happened to children we can read some strange reactions of some adults, but also about the serious anxiety of their parents. The assumed indifference of the parents towards their children cannot be really proved based upon Hungarian sources. There are examples, where surrounding people were helpful to children, with whom the accident happened. The collection of the miracles – that happened due to the intercession of Saint Paul the Hermit – mentions that the young people were just playing on the ice, as it was a general habit of that time of life. So, the author was aware of the habit of youngsters which was different from that of the adults.